

Αναπτύσσοντας ρητορική για ζητήματα Μουσικής Εκπαίδευσης και Θρησκευτικής Ετερότητας

ΜΕΡΟΠΗ ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΜΟΣΧΟΝΑ

Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού
Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
meropaki1998@gmail.com

ΜΑΡΙΑ ΑΡΓΥΡΙΟΥ

Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού
Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
m.argyriou@aegean.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η τέχνη της μουσικής μέσα από τη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση απέκτησε ένα ισχυρό βήμα για να θέσει εκ νέου ζητήματα σε συζητήσεις για την μουσική ποικιλομορφία με σκοπό να διαχειριστεί την ετερότητα υπό/με διαφορετικούς όρους. Η πολυπολιτισμικότητα των συγχρόνων κοινωνιών προκαλεί άλλωστε την Ορθοδοξία να ανακαλύψει μέσα από την ετερότητά της στοιχεία κοινής ταυτότητας με άλλες συλλογικότητες που επιμένουν στην ετερότητά τους για να συνυπάρξουν ειρηνικά και δίκαια στον ίδιο ζωτικό χώρο. Το χρέος της αναζήτησης της μουσικής, γενικότερα, αλλά και πολλές άλλες παράμετροι της μουσικής παιδείας, ειδικότερα, μπορούν να συνεισφέρουν στη δημιουργική και έμπρακτη απάντησή απέναντι στις νέες συνθήκες της παγκοσμιοποίησης. Η μουσική μπορεί να παρέχει τη δυνατότητα της εναλλακτικής μορφής επικοινωνίας με τον «άλλο» και είναι σε θέση να οδηγήσει στην αποδοχή του διαφορετικού μέσα από την καλλιτεχνική δημιουργία. Ως εκ τούτου, κάθε καλλιτεχνικό παράγωγο δεν θεωρείται απλά «λειτουργικό» αλλά και μοναδικό στον τρόπο με τον οποίο σηματοδοτείται και σηματοδοτεί με τη σειρά του πολλαπλές πολιτισμικές «αντηχήσεις» και «αντανακλάσεις».

Λέξεις κλειδιά: Διαπολιτισμική Μουσική Εκπαίδευση, Πολυπολιτισμική κοινωνία, ετερότητα, πολιτισμικό περιεχόμενο, πολιτισμική εθνολογία, θρησκευτική ετερότητα.

Επαναπροσδιορίζοντας τη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση σε σχέση με την «ετερότητα»

Ένας όρος που έχει εισαχθεί πλέον στην εκπαίδευση είναι ο όρος «διαπολιτισμικός/-η» και έχει οριστεί «ως η ύπαρξη και η δίκαιη αλληλεπίδραση διαφορετικών πολιτισμών αλλά και η πιθανότητα δημιουργίας κοινών πολιτισμικών εκφράσεων μέσα από τον διάλογο και τον αμοιβαίο σεβασμό» (Unesco, 2005). Ο Triandis (1989) αναφέρει πως ο όρος «διαπολιτισμικός/η» αφορά καταστάσεις αλληλεπίδρασης ατόμων τα οποία ανήκουν σε δυο διαφορετικούς πολιτισμούς, με αναφορές στη γλώσσα, στο χρόνο και στον τόπο καθώς έχουν διαφορετική γλώσσα ή ζουν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους ή σε διαφορετικά μέρη του κόσμου, οπότε και αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου πολιτισμού. Οι αλληλεπιδράσεις τους προσδιορίζουν τη διαδικασία που χαρακτηρίζεται ως διαπολιτισμική (Καρανικόλα, 2015). Ως έννοια η «Διαπολιτισμικότητα» περιλαμβάνει τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα ή ομάδες ατόμων διαφορετικής πολιτισμικής προέλευσης, διαχειρίζονται την πολιτισμική ετερότητα, δημιουργώντας μια νέα πολιτισμική ταυτότητα μέσω της συνεργασίας και του συγκερασμού χαρακτηριστικών από διαφορετικούς πολιτισμούς (Γεωργιογιάννης, 2008 οπ. αναφ. στο Παππή, 2017). Βασικές αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης θεωρούνται: η ανοικτότητα, η κριτική σκέψη, η υπευθυνότητα, η επικοινωνία, η συνεργασία, η ενσυναίσθηση, η κατάλληλη ενημέρωση, ο διεθνής προσανατολισμός, ο σεβασμός και η ανεκτικότητα, αλλά και η διαφορετική θέση των πραγμάτων (Batelaan & Gundare, 2000).

Η De Carlo (1998), διατυπώνει πως για να κατανοηθεί η πολυμορφία της πολιτισμικής πραγματικότητας, η εξάλειψη στερεοτυπικών απόψεων περί κυριαρχίας μιας γλώσσας και μιας κουλτούρας προάγουν τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα σε άτομα τα οποία προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα, ενώ ταυτόχρονα προάγεται η επικοινωνία μέσα από διαδικασίες αλληλοεμπιστοσύνης και αλληλοαποδοχής (οπ.αναφ στο Καγκά, 2001). Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η κουλτούρα δεν αφορά σε μία στατική κατάσταση αλλά σε ενεργή διαδικασία, μέσω της οποίας τα άτομα προβαίνουν σε αλλαγή.

Η κουλτούρα μπορεί να ειπωθεί μέσα σε μια κλειστή αλλά και μέσα από μια ανοικτή διάσταση. Στην κλειστή διάσταση συνιστά «κτήμα» μιας εθνικής ή θρησκευτικής κοινότητας, ενώ στην ανοικτή, συνιστά μια δυναμική διαδικασία, η οποία έχει τις βάσεις της στην προσωπική επιλογή, κατά την οποία επαναπροσδιορίζονται τα σύνορα μιας κοινότητας (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2007). Ακόμη εκφράζεται ως καθολική παιδαγωγική αρχή και διατρέχει όλη τη μαθησιακή διαδικασία. Κάτι τέτοιο προϋποθέτει να περιλαμβάνεται ως μέρος ενός ευρύτερου παιδαγωγικού σχεδιασμού, όχι μόνο σε εορτές με σκοπό οι μαθητές/τριες να γνωρίζουν επιφανειακά την κουλτούρα και την ιστορία άλλων μεμονωμένων εθνών και εθνοτικών – πολιτισμικών ομάδων, ή να αντιμετωπίζεται ως τουριστική προσέγγιση της πολιτισμικής ετερότητας. Τα σχολεία όπως υποστηρίζει η Unesco (2004:5) οφείλουν να εξασφαλίζουν ότι η δουλειά που γίνεται στην τάξη είναι σχετική με τα παιδιά και τα περιβάλλοντά τους και ανταποκρίνεται στις ιδιαίτερες ανάγκες τους. Αποτελεί πρόκληση για τα σχολεία το άνοιγμα προς τους άλλους πολιτισμούς, καλλιεργώντας με αυτόν τον τρόπο τον αμοιβαίο σεβασμό, δηλαδή την κατανόηση της ιδιαιτερότητας του/της «άλλου/ης» αλλά και των επιλογών του/της για το τι συνιστά μια καλή ζωή για εκείνον/η» (Gutmann, 1987:309) ώστε οι μαθητές/τριες να γνωριστούν πραγματικά με τον Άλλον/η, μένοντας μακριά από λανθασμένες και αυθαίρετες ερμηνείες και κατηγοριοποιήσεις. Οι μαθητές/τριες καλούνται, μέσα από το σχολείο, να βοηθηθούν ώστε να κατανοήσουν την προέλευση των κοινωνικοπολιτισμικά διαφορετικών ανθρώπων, δηλαδή, να «ορίζουν αυτοί την ιστορία τους και τις ιδέες τους» (Holm & Mansikka 2013). Ο Dewey (1916) κάνει αναφορά στην αξία του ανοικτού και ελεύθερου κριτικού διαλόγου στη διαχείριση της πολιτισμικής ετερότητας και των συνεπακόλουθων εντάσεων της, καθώς προσφέρει σημαντική βοήθεια στην κοινωνική προσαρμογή όλων των μελών μιας κοινωνίας και στην κοινωνική ρύθμιση όλων των θεμάτων.

Η εκπαίδευση οφείλει να πραγματοποιήσει ένα δημιουργικό άνοιγμα προς τον πολυπολιτισμικό κόσμο μας, προσλαμβάνοντας τα προβλήματα και τους προβληματισμούς του. Χρειάζεται πάντα ένας επαναπροσδιορισμός των σημερινών κοινωνικών και πολιτιστικών πραγματικοτήτων, μέσα από μια καθολική επανεκτίμηση της ετερότητας, που δεν θα έχει ωστόσο τίποτε κοινό με το πνεύμα του συγκρητισμού. Είναι όντως ανάγκη στις μέρες μας η σύγχρονη εκπαίδευση να προχωρήσει πιο πέρα και από την νεωτερικότητα και να αποδεχθεί τον

πλουραλισμό και την ετερότητα των άλλων κατά τέτοιο τρόπο ώστε ταυτόχρονα να μην υποτιμά, συμβιβάζει, πολύ δε περισσότερο εγκαταλείπει την αυτοσυνειδησία και ετερότητα. Στοιχεία μιας ανάλογης αντίληψης της πολυπολιτισμικότητας εκλαμβάνονται ως ο αλληλοσεβασμός, η αποδοχή και η ειρηνική συνύπαρξη με την θρησκευτική ή όποια άλλη ετερότητα (και είναι διάσπαρτα μέσα στα πατερικά κείμενα). Απαιτείται σαφώς μία άλλη νοοτροπία και ένας άλλος προσανατολισμός για την αναγνώρισή τους καθώς μία άλλη ερμηνευτική προσέγγιση αυτών, μπορεί να αναδείξει και να φωτίσει καίριες πτυχές της θρησκευτικής ετερότητας. Ωστόσο, είναι ανάγκη να τονίσουμε ότι η διάσταση της ετερότητας κατανοείται - στην εποχή μας - περισσότερο ως ατομικό δικαίωμα και κοινωνική ανοχή στην έκφραση του «διαφορετικού» και του «ξένου» και φαίνεται πως είναι προϊόν και επεξεργασία των ατομικών ή ανθρωπίνων δικαιωμάτων της όψιμης νεωτερικότητας στις νέες οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές συνθήκες της παγκοσμιοποίησης. Η μεταμοντέρνα αποδοχή της ετερότητας και αυτοδιάθεσης του ατόμου ως αυταξίας προβάλλει ως αναγκαίος όρος και εκσυγχρονιστικό πρόταγμα για τη διασφάλιση του πλουραλιστικού ιδεώδους, με τελικό σκοπό τη συμβίωση και την ειρήνη στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες.

Εξάλλου, ο φόβος του θρησκευτικού φονταμενταλισμού πέρα από κάθε συγκρουσιακή μεταξύ των πολιτισμών στρατηγική, επιβάλλει το σεβασμό ή τουλάχιστον την ανοχή στη θρησκευτική και πολιτιστική ετερότητα των άλλων. Πέρα από τη ρητορική για την ετερότητα, προβλήματα όπως η έλλειψη ουσιαστικής αποδοχής του/της ξένου/ης σε προηγμένες οικονομικά κοινωνίες, ο πραγματικός διάλογος μεταξύ των πολιτισμών, η ανταγωνιστική και υπερκαταναλωτική κοινωνία, η αλλοτρίωση και η μοναξιά του ανθρώπου των σύγχρονων κοινωνιών, δεν αντιμετωπίζονται απλώς με τυποποιημένες οδηγίες και πλαίσια διδακτικών μεθοδολογιών χωρίς συνειδητοποιημένο ανθρωπιστικό αντίκρισμα.

Διαπολιτισμικός μουσικός προσανατολισμός: Στόχοι και προσεγγίσεις ενός ευρύτερου σκεπτικού για την εκπαίδευση

Η μουσική διαμορφώνεται από την κοινωνία και τους ανθρώπους της, όπως και αντίστροφα. Η κοινωνία μπορεί να επηρεαστεί άμεσα από τη μουσική της, για αυτό δεν είναι λίγες οι φορές που με αφετηρία τη μουσική ξεκίνησαν κοινωνικές επαναστάσεις. Αυτός είναι και ο λόγος όπου η μουσική δεν μπορεί να ανακόπτεται από την κοινωνία και τον πολιτισμό της (Πάππη, 2015).

Το πιο μεγάλο πρόβλημα που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι εκπαιδευτικοί στη διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι αυτό της αυθεντικότητας. Δεν είναι πάντα εύκολο να μεταφέρουν στην τάξη το κλίμα, τις συνθήκες και γενικά τον τρόπο ζωής άλλων λαών. Η μουσική, όταν μεταφέρεται, έξω από το αυθεντικό πολιτιστικό της περιβάλλον και την πραγματική της διάσταση, κατά κάποιο τρόπο χάνει κάποια από τα πιο ουσιαστικά στοιχεία της και τη γνησιότητά της (για παράδειγμα, προκύπτουν προβλήματα, εξαιτίας των ηχογραφήσεων στη θέση των ζωντανών εκτελέσεων, της ξένης γλώσσας και του διαφορετικού περιβάλλοντος, όπ.αναφ.στο Ανδρούτσος, 1998). Η ανάπτυξη ενός πολιτιστικού γενικού πλαισίου αποτελεί σημαντικό κομμάτι κάθε διαπολιτισμικού μουσικού προγράμματος σπουδών. Μέσα από την αλληλένδετη μελέτη πολλών πλευρών ενός πολιτισμού, οι μαθητές/τριες αναπτύσσουν μία νέα και σημαντική αντίληψη για τους άλλους ανθρώπους, συνειδητοποιώντας την αναπόσπαστη θέση της μουσικής και των τεχνών στο χώρο του Πολιτισμού (Shehan-Campbell, 1989: 7 όπ. αναφ. στην Παπαθανασίου, 2008).

Ο Hohmann (1983), αναφέρει πως η διαπολιτισμική αγωγή έχει στόχο τη συνάντηση των πολιτισμών, στη βάση της ισοτιμίας και της αμοιβαιότητας, στον παραμερισμό των φραγμών που παρεμβάλλονται κατά τη συνάντηση, στην προώθηση των πολιτισμικών ανταλλαγών και του πολιτισμικού εμπλουτισμού (Νικολάου, Ταβουλάρη και Καναβούρας, 2008). Με τη σειρά το Συμβούλιο της Ευρώπης, διατυπώνει πως διαπολιτισμική αγωγή στοχεύει στην ανάπτυξη της προσωπικής αυτονομίας, του κριτικού πνεύματος, της ανοικτότητας, της αίσθησης του «ανήκειν» σε μια κοινότητα αλλά και της αίσθησης της αμοιβαιότητας και της εμπιστοσύνης, προκειμένου κάθε μέλος της κοινωνίας να καταστεί ικανός δημοκρατικός πολίτης (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2007). Μέσα από ένα ανάλογο πλαίσιο, το άτομο καθίσταται ικανό να κατανοεί και να συναισθάνεται, να αποστασιοποιείται από τα δικά του δεδομένα και να θεάται δεδομένα εταίρων. Είναι σημαντικό να κατανοηθεί ότι η πολιτισμική διαφορά αντιμετωπίζεται μέσα από την κατανόηση και ότι ο ατομικός πολιτισμός αφορά την εξάλειψη εθνοκεντρικών αντιλήψεων, στερεοτύπων και προκαταλήψεων μέσα από την άρση του μονοπολιτισμικού προσανατολισμού (Ζωγράφου, 2003).

Οι κατευθύνσεις που, ενδεχομένως, ενισχύουν την στοχοπροσηλωτική κατεύθυνση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης σύμφωνα με τους Γκανάτσιου και Γκόβαρη (2005, όπ.αναφ στον Καδιγιαννόπουλο, 2014) και μπορούν να αποτελέσουν μέρος της στοχοθεσίας της διαπολιτισμικής μουσικής εκπαίδευσης ώστε να μην αποτελέσει άλλο ένα πεδίο πολιτισμικής διαμάχης διακρίνονται από:

- τον *Κουλτουραλισμό* (culturalism), όπου σημειώνει τις πολιτισμικές διαφορές μεταξύ γηγενών και μεταναστών και περιγράφει τη διαπολιτισμική εκπαίδευση ως σύνολο πρακτικών που αποκλειστικό στόχο έχουν την ανάδειξη των εθνικών πολιτισμικών διαφορών,
- τον *Ειδικό* (εθνοτικός) *πλουραλισμό*, καθώς προσδίδει ιδιαίτερη σημασία στην ενθάρρυνση των αλλοδαπών μαθητών για αντίσταση ενάντια σε φαινόμενα ρατσισμού,
- τον *Γενικό πλουραλισμό*, ως σημείο αναφοράς με κοινωνιολογική διάγνωση περί μιας εξελισσόμενης και σε συνοχή διαφοροποίηση ευρισκόμενης κοινωνικοπολιτισμικής πραγματικότητας. Σε αυτήν την κατεύθυνση γίνεται εστίαση στην προετοιμασία των μαθητών/τριών για ενεργή συμμετοχή σε μια κοινωνία με αυξημένες απαιτήσεις μάθησης, επικοινωνιακής διαχείρισης της διαφορετικότητας και διαρκούς αναστοχασμού των σχέσεων υποκειμένου – κοινωνίας,
- την *αποδυνάμωση των ανισοτήτων*, καθώς έχει στόχο στην ευαισθητοποίηση των μαθητών/τριών σε ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού και ρατσισμού, στη βιωματική καλλιτεχνική μάθηση, στη διδασκαλία της γλώσσας της χώρας υποδοχής με καινοτόμες διδακτικές προσεγγίσεις μέσα από τις Τέχνες.

Ως εκ τούτου, σε ένα δεύτερο πεδίο προβληματισμού και συζήτησης για το σκεπτικό που οφείλει να υιοθετήσει η μουσική εκπαίδευση με κοινωνικούς όρους πρόσληψης της ετερότητας, θα μπορούσαμε να εστιάσουμε (Καρανικόλα, 2015):

- Στο περιεχόμενο της μουσικής εκπαίδευσης, η οποία πραγματεύεται το πλήθος των μουσικών παραδειγμάτων, των μουσικών στοιχείων, πληροφορίες από ποικίλους μουσικούς πολιτισμούς και ομάδες, με σκοπό οι εκπαιδευτικοί να επεξηγήσουν βασικές έννοιες και αρχές. Με την ενσωμάτωση στο περιεχόμενο διδασκαλίας μουσικών παραδειγμάτων από

διάφορους πολιτισμούς κάθε/μία μαθητής/τρια έχει τη δυνατότητα να βλέπει την αντιπροσώπευση του/της ομάδας στην οποία ανήκει.

- *Στη διαδικασία παραγωγής μουσικής γνώσης:* εκπαιδευτικοί και παιδιά συνειδητοποιούν πως η μουσική γνώση παράγεται υπό την επίδραση πολιτισμικών παραδοχών και πλαισίων, επηρεάζεται, δηλαδή, από τις φυλετικές, εθνικές, τις σχετικές με το φύλο και την κοινωνική τάξη, απόψεις ατόμων και ομάδων.
- *Στον περιορισμό των προκαταλήψεων:* Ενσωματώνει στρατηγικές που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να βοηθηθούν οι μαθητές/τριες ώστε να αναπτύξουν θετικές στάσεις. Η μουσική εκπαίδευση λειτουργεί ως «εργαλείο» απέναντι στην συναισθηματική εξέλιξη και την καλλιέργεια ανάλογης στάσης σε φαινόμενα που προσβάλλουν έτερες εθνικές και φυλετικές ομάδες με φυσικό και ολοκληρωμένο τρόπο καθώς η μουσικότητα χαρακτηρίζει κάθε έκφραση της κοινωνικής ζωής που εμπεριέχει και τη λατρεία (θρησκευτική).
- *Στην παιδαγωγική της ισότητας:* Μέσα από τη διαπολιτισμική μουσική εκπαίδευση σημειώνεται εκκωφαντικά η αρχή της παροχής ίσων ευκαιριών καθώς περιλαμβάνεται στην επίσημη διακήρυξη του Ευρωπαϊκού Μουσικού Συμβουλίου (European Agenda for Music, 2012).
- *Στην ενδυνάμωση της κουλτούρας του σχολείου και της κοινωνικής διάρθρωσης* ως διαδικασία ανασυγκρότησης του μουσικού πολιτισμού και της οργάνωσης του σχολείου με τέτοιο τρόπο, ώστε οι μαθητές/τριες από διαφορετικές φυλετικές, εθνικές και κοινωνικές ομάδες να βιώνουν την ενθάρρυνση και την αποδοχή (Banks, 2004). Οι ομαδικές καλλιτεχνικές εργασίες, η συμμετοχή σε μουσικά σύνολα του σχολείου, η συμμετοχή σε παραστάσεις ή άλλου είδους προγραμματικές δράσεις του σχολείου, η αλληλεπίδραση μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών, αποτελούν στοιχεία που χαρακτηρίζουν την κουλτούρα του σχολείου.

Υπάρχουν διάφορες μέθοδοι για την ενσωμάτωση πολιτισμικού περιεχομένου στο Πρόγραμμα Σπουδών του σχολείου όπου μπορούν να συνεισφέρουν στην πρόσληψη και διαμόρφωση ανάλογου σκεπτικού για την ετερότητα και περιλαμβάνουν (Καρανικόλα, 2015):

- την προσέγγιση των συνεισφορών, κατά την οποία το εθνικό και το πολιτισμικό εκπαιδευτικό περιεχόμενο περιορίζεται κυρίως σε εορτές και επετείους. Συνηθισμένα χαρακτηριστικά αυτής της προσέγγισης περιλαμβάνουν την οργάνωση σχολικών εκδηλώσεων, όπου αναδεικνύεται η μουσική, ο χορός, και οι παραδοσιακές ενδυμασίες διάφορων πολιτισμών (Coelho, 2007).
- την προσθετική προσέγγιση όπου προστίθενται ορισμένες έννοιες και θέματα πολιτισμικού περιεχομένου, χωρίς όμως να αλλάζει η βασική δομή, οι σκοποί και τα χαρακτηριστικά του Προγράμματος Σπουδών. Πρόκειται για μια υπο-αντιπροσώπηση ορισμένων πολιτισμικών και φυλετικών ομάδων μέσα στο Α.Π. Αυτόνομες ενότητες προστίθενται στο Α.Π., οι οποίες είναι αφιερωμένες σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμό ή μια γεωγραφική περιοχή (Coelho, 2007).
- την προσέγγιση του μετασχηματισμού καθώς αλλάζει τον κανόνα, τα ερμηνευτικά πρότυπα και τις βασικές παραδοχές ενός Προγράμματος Σπουδών διευκολύνοντας τους/τις μαθητές/τριες να αναστοχάζονται έννοιες, ζητήματα, θέματα και προβλήματα από διαφορετικές οπτικές γωνίες με σκοπό να εκλάβουν τη γνώση ως κοινωνική κατασκευή.

Η ενσωμάτωση πολιτισμικού περιεχομένου βοηθά τα παιδιά να θεαθούν την πολιτισμική ποικιλομορφία ως κανονικότητα, αναγνωρίσουν ομοιότητες όπως και ενδιαφέρουσες διαφορές. Μαθαίνουν να σκέπτονται κριτικά και αναπτύσσουν την ικανότητα να διατυπώνουν, να τεκμηριώνουν, τα αιτιολογούν τα συμπεράσματα και τις γενικεύσεις τους. Οι εκπαιδευτικοί, επίσης, αξιοποιούν την πολιτισμική εμπειρία και γνώση των παιδιών ως πηγές πολιτισμικής αναφοράς όπου μπορούν να λειτουργήσουν παραδειγματικά και υποδειγματικά.

- Την προσέγγιση της απόφασης και της κοινωνικής δράσης καθώς διευρύνει το μετασχηματιστικό Πρόγραμμα Σπουδών επιτρέποντας στους/στις μαθητές/τριες να τελούν εργασίες και να αναλαμβάνουν δράση (Banks, 2004 οπ. αναφ. στο Καρανικόλα, 2015).

Συζήτηση

Η εποχή μας τραυματισμένη από ποικίλες κρίσεις και ανατροπές βρίσκεται αντιμέτωπη και με το αίνιγμα της ταυτότητας και της ετερότητας, όπως αναδύεται έντονο στο σύγχρονο και ακόμη ρευστό πολιτισμό της ύστερης νεωτερικότητας. Η ετερότητα είναι καθημερινά παρούσα. Οι «άλλοι» και οι «ξένοι» δεν είναι πλέον αλλού, πέρα από τα δικά μας τείχη, αλλά είναι εδώ ανάμεσά μας, ζουν μαζί μας. Ο «ξένος» αποβαίνει οριακή εμπειρία ακόμη και για την ταυτότητα του εαυτού, αφού τη θέτει διαρκώς υπό κρίση (Γιαγκάζογλου, χ.χ.).

Η ταυτότητα, ως έννοια, είναι πολυδιάστατη. Έχει αναφορές στο σύνολο των αντιλήψεων, πεποιθήσεων και συναισθημάτων που αφορούν στον εσωτερικό εαυτό μας αλλά και στην αυτό-εικόνα μας. Υπάρχουν διαφορετικές εκφάνσεις της ταυτότητας, που παραπέμπουν στο άτομο, στην ομάδα ή στην κοινωνία. Τέτοιες είναι η ατομική και η συλλογική ταυτότητα. Το άτομο, πέρα της εικόνας του οικοδομεί, κοινωνικοποιείται και γίνεται μέλος σε ομάδες, αλλά, και αποκλείεται από κάποιες άλλες. Αποκτά μέσα από την ομάδα την συλλογική ταυτότητα όπου δια της υπαγωγής του σε αυτή, διαφοροποιείται σε σχέση με τα άλλα μέλη ως προς τη δύναμη και το κύρος. Η ομάδα λειτουργεί ως προνομιακός καταλύτης για τις προσωπικές ταυτίσεις, καθώς το άτομο κοινωνικοποιείται και παράλληλα ταυτίζεται μαζί της.

Ένα σημαντικό ζήτημα προβληματισμού και ερευνητικής συζήτησης είναι η ανάπτυξη της θρησκευτικής ταυτότητας, ως στοιχείο που (συν)διαμορφώνεται και κατά τη διάρκεια της σχολικής εκπαίδευσης είτε σε ό,τι αφορά στη συγκρότηση της ατομικής και συλλογικής ταυτότητάς τους, είτε ως στοιχείο συγκρότησης της πολιτισμικής και εθνικής ταυτότητάς. Απαιτεί σοβαρότητα, ευαισθησία, γνώση και ενσυναίσθηση. Ίσως για αυτό, μέσα από τη διαπολιτισμική μουσική εκπαίδευση οι μαθητές/τριες εξελίσσονται μέσα στο τοπικό αλλά και παγκόσμιο μουσικό γίνεσθαι, σε πολίτες που αντιλαμβάνονται ότι η δημιουργία της μουσικής συνδέεται με την έννοια του χωροχρόνου και του κοινωνικού πλαισίου, επικοινωνούν μέσα από τη μουσική και συμβάλλουν στα κοινωνικά και μουσικά δρώμενα της κοινότητάς τους, μετατρέποντας την πρόκληση σε ευκαιρία καλλιτεχνικής ενσωμάτωσης χωρίς φυλετικά, εθνικά ή θρησκευτικά στερεότυπα.

Η στοχοθεσία και τα χαρακτηριστικά της διαπολιτισμικής μουσικής εκπαίδευσης, όπως η ενδυνάμωση της πολιτιστικής συνείδησης, το περιεχόμενο της διδασκαλίας για τις μουσικές του κόσμου – μουσικούς πολιτισμούς, η καλλιτεχνική θέση και έκφραση απέναντι σε κάθε διάκριση, η ενσωμάτωση και η συμπερίληψη όλων των παιδιών σε μουσικές δράσεις συστήνουν μερικά μόνο από τα στοιχεία και τις μεθόδους που οι εκπαιδευτικοί καλούνται να εμφυσήσουν στους/στις μαθητές/τριές τους. Αναμφισβήτητα όμως, και οι ίδιοι δεν θα πρέπει να επαναπαύονται αλλά με την παρακίνηση και την διαλεκτική που υιοθετούν να παραμένουν διαθέσιμοι στην σχολική κοινότητα και να συμμετέχουν σε επιμορφωτικές δράσεις επικαιροποιώντας τις γνώσεις τους.

Στο σημείο αυτό, θα υπερθεματίσουμε για τη μουσική εκπαίδευσης καθώς φαίνεται ότι αφομοιώνει στη διαδικασία της μουσικής ζύμωσης τα όποια στάδια της επαφής, της σύγκρουσης αλλά και της προσαρμογής, συστήνοντας μία διαδικασία κατά την οποία τα άτομα με διαφορετικό πολιτιστικό υπόβαθρο, συμμετέχουν στην καλλιτεχνική ζωή μιας ευρύτερης κοινωνίας με αποδοχή – σε αρκετές περιπτώσεις - των ιδιαίτερων πολιτιστικών στοιχείων τους. Πρόκειται για μία «συγχώνευση» που επιτρέπει την ομαλή πορεία και ανάπτυξη της κοινωνίας δίχως να θέτει υπό αμφισβήτηση την κυριαρχία ή τις αντιλήψεις των «ντόπιων» (όπ.αναφ.στις Μαραντά και Κανάνι, 2015).

Η «πολυεθνική» ιδεολογία (Γκόβαρης, 2011:51) που εναγκαλίζεται η μουσική εκπαίδευση και συγκεκριμένα, το γεγονός ότι τόσο οι μεταναστευτικές ομάδες όσο και οι γηγενείς πληθυσμοί - παρά τις όποιες διαφορές τους - παρουσιάζουν αναμφίβολα κοινά σημεία, ιδιαίτερα όταν προέρχονται από χώρες της μεσογείου, σημειώνει ότι η αναφορά στον μουσικό πολιτισμό των μειονοτικών ομάδων αλλά και η καλλιέργεια ανάλογων δεξιοτήτων, θα τους επιτρέψει να συμμετέχουν ενεργά και εξίσου σε/με κάθε κουλτούρα. Φυσικά, όπως σημειώνει ο Γκόβαρης (2011:51-52), η αναγνώριση των πολιτιστικών στοιχείων αναφέρεται μόνο σε εκείνα που δεν θίγουν τις αντίστοιχες αξίες του γηγενή πληθυσμού, μεταξύ αυτών και τις θρησκευτικές και εδώ ακριβώς, ελλοχεύει ο κίνδυνος για την «εργαλειακή» αξιοποίηση της μουσικής υπέρ ή κατά της διαμόρφωσης μίας συγκεκριμένης κουλτούρας.

Συνεπώς, σε αντίθεση με τα αντίστοιχα μοντέλα που προωθούν την αφομοιωτική πολιτική, στην πολυπολιτισμική μουσική εκπαίδευση η διαφορετικότητα αναγνωρίζεται και παίζει σπουδαίο ρόλο, κάτι που φυσικά αντικατοπτρίζεται και στις εγκυκλίους της επίσημης εκπαιδευτικής πολιτικής. Τα παιδιά αναδεικνύουν μέσα από τη μουσική, την θρησκευτική ετερότητα τους αξιοποιώντας την «εργαλειακά» ως γέφυρα θρησκειών και πολιτισμών, ως συνδετικό δεσμό κουλτούρων.

Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι οι ανάγκες της πολυπολιτισμικής κοινωνίας και του σύγχρονου σχολικού περιβάλλοντος, καθιστούν αναγκαία την τροποποίηση τόσο της παιδαγωγικής προσέγγισης της μουσικής ακρόασης και εκτέλεσης όσο και της καλλιτεχνικής διοργάνωσης των σχολικών εορτών γιατί με το να διαιωνίζουν οι εκπαιδευτικοί της προσχολικής αγωγής παραδοσιακές πρακτικές στον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουν και διοργανώνουν τις εθνικο-θρησκευτικές εορτές, ως τελετουργικά μύησης στην εθνική ομάδα και ως πρακτικές που έχουν ως στόχο να μεταβιβάσουν τις εθνικές αξίες μέσω μιας οργανωμένης διαδοχής συμβολικών πράξεων, εγκυμονεί - σχεδόν πάντα - ο κίνδυνος να καλλιεργήσουν εθνικιστικές στάσεις και πεποιθήσεις, διαστρεβλωμένη ιστορική αντίληψη και περιθωριοποίηση των αλλόθρησκων και αλλοεθνών. Για την Μουσιάδου (2014), αυτό έχει ως αποτέλεσμα την άρνηση των οικείων των μαθητών/τριών για συμμετοχή τους σε ανάλογες πολιτιστικές εκδηλώσεις (Μουσιάδου, 2014:57) καθώς ανάλογες πρακτικές φέρουν μεγάλο συγκινησιακό φορτίο, ώστε να καταγράφονται στη μνήμη των νέων μελών της κοινότητας.

Ας μην ξεχνάμε, τέλος, ότι η μετανεωτερική ανάλυση συνδέθηκε με την ανάδειξη του πολυδιάστατου χαρακτήρα που διέπει τις κοινωνικές σχέσεις, τα προβλήματα των ορισμών της κουλτούρας και της ταυτότητας, τις κατηγορίες αυτοπροσδιορισμού των ατόμων και, ως εκ τούτου, με την προβληματική ενός καθορισμού της ομοιογένειας και της συνοχής, είτε πρόκειται για μία πλειοψηφική είτε για μία μειονοτική ομάδα. Αυτός είναι και ο λόγος όπου έχει τεθεί ως θέμα έρευνας η ετερότητα και οι συνέπειες που έχει αυτή στη δραστηριότητα του ατόμου στον κοινωνικό χώρο, μέσα στο εσωτερικό πλαίσιο ακόμη και των μικρο-ομάδων. Γίνεται, λοιπόν, αρκετός λόγος για τη θρησκευτική ετερότητα που μπορεί να χαρακτηριστεί ως ο βασικός παράγοντας και της (πολιτικής) κοινωνικοποίησης μέσα σε κοινωνίες μειονοτήτων, κάτι που παρουσιάζει προβλήματα στην ιδιαιτερότητά σχετιζόμενη με τη μέχρι τώρα ιστορία των νεότερων και σύγχρονων κοινωνιών.

Η (επαν)εξέταση της ανοικτής διάστασης - στα προγράμματα σπουδών και τα σχολικά βιβλία ή τα προτεινόμενα εκπαιδευτικά πακέτα και διαδραστικά (ψηφιακά πλέον) εμπλουτισμένα βιβλία - του «διαφορετικού» δίνει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα των αδυναμιών και των αντιφάσεων της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής καθώς η Ελλάδα από χώρα αποστολής έχει διαμορφωθεί σε χώρα υποδοχής. Καλείται να ξεπεράσει μία παραδοσιακά διαμορφωμένη εκπαιδευτική κατεύθυνση και για αυτό το λόγο ανασκευάζει τα προγράμματα σπουδών, τις μεθοδολογίες προσέγγισης, τις διδακτικές, τις τεχνικές διδασκαλίας, σε μία προσπάθεια άρσης των εμποδίων. Μέσα σε αυτό το διαρκώς μεταβαλλόμενο κοινωνικό πλαίσιο αλλάζουν οι προκλήσεις και οι απαιτήσεις και προς την προσχολική εκπαίδευση.

Η διασφάλιση, λοιπόν, των ίσων ευκαιριών για όλους τους/τις μαθητές/τριες με την αποδόμηση των όποιων διακρίσεων και στερεότυπων στη βάση της κοινωνικής προέλευσης, της εθνικής καταγωγής, του φύλου, της θρησκείας, παραμένει μέχρι και σήμερα μία από τις βασικές προϋποθέσεις επίτευξης των στόχων μιας εκπαίδευσης «για όλους» και «προς όλους», αφενός γιατί η καλλιέργεια της ανεκτικότητας και, αφετέρου, ο έλλογος/καλλιτεχνικός διάλογος - εντός του πολυσχιδούς και πολυπολιτισμικού περιβάλλοντος των σύγχρονων κοινωνιών - αποκτούν σήμερα ιδιαίτερη σημασία.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αδαμοπούλου, Μ. (2002). *Διαπολιτισμική μουσική εκπαίδευση και Ελληνική πραγματικότητα. Διδασκαλία της Μουσικής. Μοντέλα, Στρατηγικές, Μέθοδοι: Από τη Θεωρία στην Πράξη*. Πρακτικά 3ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε., 28-30 Ιουνίου 2002 (σσ.176–186). Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ε.Ε.Μ.Ε.
- Ακριτίδης, Ν., & Τοκατζόγλου, Μ. (2008). *Διαθεματικές προσεγγίσεις και διαπολιτισμικότητα στα πλαίσια του ΔΕΠΠΣ*. Στο Πρακτικά του 11ου Διεθνούς Συνεδρίου του ΚΕΔΕΚ, 1-9 Ιουλίου (σ.σ.11-13). Πάτρα.

- Ανδρέου, Α. (2005). *Ιστορίας Στερεότυπα*. Στο Α.Ανδρέου & Α.Κυρίδης (επιμ.), *Όψεις της ετερότητας*, Σειρά: Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης & Κοινωνικής Πολιτικής. Αθήνα: Gutenberg.
- Ανδρούσου, Α. (2000). *Διαπολιτισμική διάσταση στην εκπαιδευτική πρακτική*. Στο Α.Βαφέα (επιμ) (2000), *Πολύχρωμο σχολείο. Μια εμπειρία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης μέσα από την τέχνη*. Αθήνα: Νήσος.
- Αργυρίου, Μ. (2018). *Η Μουσική Παιδεία ως εφαρμοσμένη πολιτιστική πολιτική και πρακτική στο χώρο της εκπαίδευσης*. Θεσ/κη: Εκδ.Γράφημα.
- Αυγέρη, Σ. (χ.χ.). Θρησκευτική ετερότητα σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης - υποκειμενοποίηση και υποκειμενικότητα της θρησκευτικότητας ορισμένες βασικές επισημάνσεις και διασαφηνίσεις. Διαθέσιμο στο [http://www.24grammata.com/wp-content/uploads/2012/04/Avgeri-24grammata.com .pdf](http://www.24grammata.com/wp-content/uploads/2012/04/Avgeri-24grammata.com.pdf)
- Blacking, J. (1981). *A Study in Ethnomusicological Analysis*, University of Chicago Press.
- Βέργου, Γ. (2015). *Διερεύνηση του ρόλου της νηπιαγωγού κατά τη διάρκεια των ελεύθερων δραστηριοτήτων των παιδιών στο πολυπολιτισμικό νηπιαγωγείο*. Διπλωματική Εργασία. Βόλος: Επιστήμες της Αγωγής: Παιδαγωγικό Παιχνίδι και Παιδαγωγικό Υλικό στην Πρώτη Παιδική Ηλικία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Βερνίκος, Ν., & Δασκαλοπούλου, Σ. (2002). *Πολυπολιτισμικότητα: Οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*. Εκδόσεις Κριτική.
- Γεωργογιάννης, Π. (2008). *Διαπολιτισμική εκπαίδευση*. Πάτρα.
- Γιαγκάζογλου Σ. (χ.χ.). *Η Θεολογία της Ετερότητας. και το Θρησκευτικό Μάθημα στην Ελλάδα. Διαπολιτισμικές δυνατότητες και προοπτικές*. Διαθέσιμο στο: http://www.pischools.gr/lessons/religious/syn_prosgiseis/diapolitism/9giagazoglou.doc
- Γιαγκάζογλου Σ. (2007). *Σχεδιάζοντας εκπαιδευτική πολιτική για μια πλουραλιστική κοινωνία ή μαθαίνοντας τα παιδιά μας να ζουν με τους άλλους*», Στρογγυλή Τράπεζα, Στο συλλ τόμο Πολυπολιτισμικότητα και Εκπαίδευση στον καιρό της Παγκοσμιοποίησης, Πρακτικά Συνεδρίου Αθήνα 28-29 Ιανουαρίου 2005, Γραφείο Νεότητας Ι. Αρχιεπισκοπής Αθηνών και Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (σ.σ.171-175). Αθήνα: Εκδ.Γραφείου –Ιδρύματος Νεότητας Ι. Αρχιεπισκοπής Αθηνών.
- Γκόβαρης, Χ. (2001/2004). *Εισαγωγή στην Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ατραπός.
- Γκόβαρης, Χ., (2009α). (Επιμ.). *Κείμενα για την διδασκαλία και την μάθηση στο πολυπολιτισμικό σχολείο*. Αθήνα: Ατραπός - Περιβολάκι.

- Γκόβαρης, Χ., (2009b). *Διαπολιτισμική εκπαίδευση και το δίλημμα των Πολιτισμικών διαφορών*. Φιλολογική, 109, 78-82.
- Γκόλια, Π. (2006). *Εθνική και πολιτική διαπαιδαγώγηση στο Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο: ο ρόλος των σχολικών εορτών*. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Γκότοβος, Ε. Α. (2002). *Εκπαίδευση και Ετερότητα. Ζητήματα διαπολιτισμικής παιδαγωγικής*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Γκουτζέρη, Ε. (2017). *Μια διαπολιτισμική προσέγγιση του μαθήματος της μουσικής και τα αποτελέσματά της στη σχολική τάξη*. Πτυχιακή Εργασία. Θεσσαλονίκη: Μουσικής επιστήμης και τέχνης. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Γουβιάς, Δ., & Θεριανός, Κ. (2014). *Εκπαιδευτική Πολιτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Γραμματάς, Θ., & Τζαμαργιάς, Τ. (2011). *Πολιτιστικές Εκδηλώσεις στο Σχολείο*. Αθήνα: Διάδραση.
- Derman - Sparks, L. (2010). *Καταπολεμώντας τις Προκαταλήψεις*. Αθήνα: Κέντρο Παιδαγωγικής και Καλλιτεχνικής Επιμόρφωσης «Σχεδία».
- Dietrich, I. (2006). *Παιδεία και πολυπολιτισμικότητα – η μεταβολή των αιτημάτων προς τα σχολεία*. Στο Δ. Χατζηδήμου & Χ. Βιτσιλάκη (επιμ) (2006), *Το σχολείο στην κοινωνία της πληροφορίας και της πολυπολιτισμικότητας*, Πρακτικά ΙΑ Διεθνούς Συνεδρίου, Ρόδος, 21-23 Οκτωβρίου 2005, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Δαμανάκης, Μ. (επιμ.) (1997/2000). *Η Εκπαίδευση των Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα Διαπολιτισμική Προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Δαμανάκης, Μ. (1997β). *Ενδογενείς και εξωγενείς δυσκολίες κατά την παραγωγή ενός διαπολιτισμικού προσανατολισμένου διδακτικού υλικού*. *Τα Εκπαιδευτικά*, 66-73.
- Δαμανάκης, Μ. (1989). *Πολυπολιτισμική – Διαπολιτισμική Αγωγή. Αφετηρία – Στόχοι – Προοπτικές*. Παγκόσμιο Συνέδριο Απόδημου Ελληνισμού, Αθήνα 9-11 Μαρτίου 1989 (σ.σ.76-87).
- Δανοχρήστου, Μ.(2012). *Διαπολιτισμική μουσική εκπαίδευση και διδακτική: Η συμμετοχική συνύπαρξη των αλλοδαπών μαθητών Β/θμιας Εκπαίδευσης μέσω τη παραδοσιακής μουσικής των χωρών προέλευσης των μαθητών του σχολείου*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο.
- Δαφέρμου, Χ., Κουλούρη, Π., & Μπασαγιάννη, Ε. (2011). *Οδηγός Νηπιαγωγού: Εκπαιδευτικοί σχεδιασμοί Δημιουργικά περιβάλλοντα μάθησης*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.

- Δραγώνα, Θ., Σκούρτου, Ε., & Φραγκουδάκη, Α. (2001). *Εκπαίδευση: Πολιτισμικές Διαφορές και Κοινωνικές Ανισότητες*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- ΕΑΔΑΠ. (2004). *Μαζί. Παιδαγωγοί και Γονείς στο διαπολιτισμικό σχολείο*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Δαρδανός.
- Elias, N. (1969/1997). *Η εξέλιξη του Πολιτισμού. Κοινωνιογενετικές και Ψυχογενετικές Έρευνες*, Τόμος Α': Αλλαγές της συμπεριφοράς στα κοσμικά ανώτερα στρώματα της Δύσης (μτφ.: Ε. Βακούση). Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.
- Ζαμπέτα, Ε. (2003). *Σχολείο και θρησκεία*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Ζαχαριά, Ν. (2018). *Πολιτισμική ετερότητα και Διαπολιτισμικότητα στην Εκπαίδευση*. Διπλωματική Εργασία. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Ζωγράφου, Α. (2003). *Διαπολιτισμική Αγωγή στην Ευρώπη και την Ελλάδα*. Αθήνα: Τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός.
- Καγκά, Ε. (2001). Το άνοιγμα του σχολείου στην πολυγλωσσία και τον πολιτισμό. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 5, 37-48.
- Καραμούζης, Π. (2008). *Θρησκευτική εκπαίδευση και διαπολιτισμική επικοινωνία*. Από την πατερναλιστική χειραγώγηση στη θρησκευτιολογική διερεύνηση. *Παιδαγωγικά Ρεύματα στο Αιγαίο*, 41-53.
- Καρανικόλα, Ζ. (2015). *Η διαχείριση της πολιτισμικής ετερότητας με βάση το διεθνές και το ελληνικό νομικό πλαίσιο*. *Διαπολιτισμική ευαισθησία και ικανότητα των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης του νόμου Αιτωλοακαρνανίας*. Διδακτορική Διατριβή. Πάτρα: Επιστημών της εκπαίδευσης και της αγωγής στην προσχολική ηλικία, Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Κασιμάτη, Κ. (1998). *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Κάτσικας, Χ., & Πολίτου, Ε. (1999). *Εκτός «Τάξης» το «Διαφορετικό»; Τσιγγάνοι, Μειονοτικοί, Παλιννοστούντες και Αλλοδαποί στην Ελληνική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κόκκινος, Γ. (2002). *Η ιστορία στο σχολείο: από την ιδεολογική λειτουργία στη δημιουργία ιστορικής σκέψης*. *Τα ιστορικά*, 36, 165-200.
- Κουκουνάρα - Λιάγκη, Μ. (2008). *Θεατροπαιδαγωγικά προγράμματα και θρησκευτική ετερότητα*. Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Θεολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Κουμπούλη, Θ., & Σοπιλίδου, Κ., Ε. (2015). *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση Και Θρησκευτική Ετερότητα: Εθνικές Και Θρησκευτικές Γιορτές Σε Νηπιαγωγεία Της Θράκης Με Μικτό (Χριστιανικό - Μουσουλμανικό) Μαθητικό Πληθυσμό*. Πτυχιακή Εργασία. Αλεξανδρούπολη: Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

- Κωνσταντινίδου Ε. (2000). *Η κατασκευή της εθνικής ταυτότητας στα ελληνικά σχολικά βιβλία ιστορίας: Μια κριτική κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση. Διδακτορική διατριβή*. Θεσσαλονίκη: Τομέας Κοινωνικής και Κλινικής Ψυχολογίας Α.Π.Θ.
- Κωνσταντοπούλου, Χ. (1999). Εισαγωγή: Αναφορά στην έννοια και στις όψεις των σύγχρονων αποκλεισμών. Στο Χ.Κωνσταντοπούλου, Λ.Μαράτου - Αλιπράντα & Δ. Γερμανός (Επιμ.), "Εμείς" και οι "άλλοι". Αναφορά στις τάξεις και τα σύμβολα. Συλλογικός τόμος του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών. Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω.
- Κωστούλα - Μακράκη, Ν., & Μακράκης, Β. (2006). *Διαπολιτισμικότητα και εκπαίδευση για ένα βιώσιμο μέλλον*. Αθήνα: Προπομπός.
- Λάβδας, Κ. (2015). Η πολυπολιτισμικότητα και η θεωρητική κληρονομιά του εθνικού κράτους. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 2, 27-52.
- Λεονταρίδου, Τ., (2018). Θρησκευτική Ετερότητα Και Λογοτεχνική Εκπαίδευση Στο Δημοτικό Σχολείο. Πτυχιακή Εργασία. Βόλος: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Σχολή Ανθρωπιστικών Και Κοινωνικών Επιστημών. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Λυτσιούση, Σ., & Τσιούμης, Κ. (2018). *Η πρωινή προσευχή στο σχολείο. Ζητήματα Διδακτικής των Θρησκευτικών*. Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων., 14 - 16 Σεπτεμβρίου 2018 Θεσσαλονίκη (Τομ. Β). Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο Παιδαγωγικής, Τμήμα Θεολογίας, Α.Π.Θ.
- Μαραντά, Ε., & Κανάνι, Ε. (2015). *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και Θρησκευτική Ετερότητα: εθνικές και θρησκευτικές γιορτές σε νηπιαγωγεία της Θράκης και της Πελοποννήσου*. Αλεξανδρούπολη: Τμήμα Επιστημών Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία. Σχολή Επιστημών Αγωγής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.
- Μαρκαντωνάτου, Α., & Σαμπάνη, Σ. (2006). *Η συμβολή στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού στη διάχυση της διαπολιτισμικότητας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση μέσα από τα νέα προγράμματα σπουδών*. 1^ο Διεθνές Συνέδριο "Λαϊκός πολιτισμός και Εκπαίδευση", 29 Σεπτεμβρίου-1 Οκτωβρίου, Βόλος.
- Μαυροκωστίδης, Γ. (2016). *Παιδεία και θρησκευτική ετερότητα στο «Σχέδιασμα περί Ανεξιθρησκίας» του Ευγενίου Βούλγαρη*. Πτυχιακή Εργασία. Τμήμα Θεολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Μήτσιου, Α., (2016). *Ανάπτυξη Διαπολιτισμικού Εκπαιδευτικού Υλικού Για Το Νηπιαγωγείο - Ανθρώπινα Δικαιώματα*. Πτυχιακή Εργασία. Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας: Τμήμα Νηπιαγωγών, Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας.

- Μουσιάδου, Ν. (2014). *Εθνικές γιορτές και διαπολιτισμική εκπαίδευση στο πολυπολιτισμικό νηπιαγωγείο*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Μπαλασά – Φλέγκα, Ε. (2003) *Η συμβολή της Unesco και των άλλων διεθνών οργανισμών στη διαμόρφωση της διαπολιτισμικής διάστασης της ελληνικής παιδείας*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Μυράλης, Γ. (2013). *Μουσική εκπαίδευση και Παιδαγωγική των Μουσικών του Κόσμου: Σύγχρονες τάσεις, προβλήματα και προοπτικές*. Στο Ξ. Παπαπαναγιώτου (Επιμ.), *Ζητήματα Μουσικής Παιδαγωγικής*. Θεσσαλονίκη: Ε.Ε.Μ.Ε.
- Νικολάου, Γ. (2000). *Ένταξη και εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών στο δημοτικό σχολείο*. Από την «ομοιογένεια» στην πολυπολιτισμικότητα, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νικολάου, Γ. (2008). *Εκπαιδευτικές πολιτικές διαχείρισης της πολιτισμικής ετερότητας στην Ελλάδα και την Ευρώπη. Οδηγός επιμόρφωσης. Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αγωγή*. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Οδηγός Εκπαιδευτικού για το Πρόγραμμα Σπουδών του Νηπιαγωγείου (Αναθεωρημένη Έκδοση, 2014). «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) – Νέο Πρόγραμμα Σπουδών». Υπουργείο Παιδείας & Δια Βίου Μάθησης – Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.
- Οικονόμου, Σ. (2016). *Η πολιτική και οι πολιτικές του συμβουλίου της Ευρώπης για τη θρησκευτική ετερότητα και την εκπαίδευση*. Διδακτορική Διατριβή. Διατμηματικό - Διαπανεπιστημιακό πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών «Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης-ένα σχολείο για όλους», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Πακλατζόγλου, Σ. (2015). *Θρησκευτική ταυτότητα και ετερότητα στο ελληνικό σχολείο*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Πανταζής, Α. (2003). *Ανθρώπινα Δικαιώματα, Πολυπολιτισμικές Κοινωνίες και Εκπαίδευση*. Μέντορας, 8.
- Παπαδερός, Α. (2004). Πρόσωπον προς πρόσωπον ετερότητα και κοινωνία. Στο Β. Γιούλτσης, Ι. Πέτρου, Α. Κεσελόπουλος, Πρωτ. Β. Καλλιακμάνης, Ν. Παπαγεωργίου, Ν. Μυρδίδης, Ι. Μπουζιανός, Α. Στράτου (Επιμ.), *Θεολογία και κόσμος σε διάλογο, Τιμητικός τόμος στον Καθηγητή Γεώργιο Ι. Μαντζαρίδη*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Πουρνάρα.
- Παπάζογλου, Ι. (2008). *Η διαπολιτισμική εκπαίδευση στο δημοτικό σχολείο*. *Επιστημονικό Βήμα*, 9, 81-89.
- Παπαθανασίου, Μ. (2008). *Διαπολιτισμική μουσική εκπαίδευση και λογοτεχνία*. Πτυχιακή Εργασία. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

- Πάππη, Κ. (2015). *Ελληνικά σχολεία και διαπολιτισμική μουσική εκπαίδευση*. Πτυχιακή Εργασία. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Μουσικής επιστήμης και τέχνης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ [Στο Πλαίσιο των δραστηριοτήτων Αισθητικής Αγωγής για όλες τις βαθμίδες της Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης] Πράξης «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) - Νέο πρόγραμμα σπουδών, Άξονες Προτεραιότητας 1,2,3, Οριζόντια Πράξη», MIS 295450, Υποέργο 1: «Εκπόνηση Προγραμμάτων Σπουδών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και οδηγών για τον εκπαιδευτικό «Εργαλεία Διδακτικών Προσεγγίσεων» (2011). Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Υπουργείο Παιδείας και Δια Βίου Μάθησης.
- ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟΥ. Επιστημονικό Πεδίο: Πρώτη Σχολική Ηλικία. (Αναθεωρημένη Έκδοση, 2014). «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) – Νέο Πρόγραμμα Σπουδών». Υπουργείο Παιδείας & Δια Βίου Μάθησης – Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.
- ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟΥ (Αναθεωρημένη Έκδοση, 2014). 1ο Μέρος- Παιδαγωγικό Πλαίσιο & Αρχές Προγράμματος Σπουδών Νηπιαγωγείου. «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) – Νέο Πρόγραμμα Σπουδών». Υπουργείο Παιδείας & Δια Βίου Μάθησης – Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.
- ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟΥ (Αναθεωρημένη Έκδοση, 2014). 2ο Μέρος- Μαθησιακές Περιοχές. «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) – Νέο Πρόγραμμα Σπουδών». Υπουργείο Παιδείας & Δια Βίου Μάθησης – Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.
- ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ. Επιστημονικό Πεδίο: ΤΕΧΝΕΣ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ. ΜΟΥΣΙΚΗ / ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ, Α' - ΣΤ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ, Α' - Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ (Αναθεωρημένη Έκδοση, 2014). «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) – Νέο Πρόγραμμα Σπουδών». Υπουργείο Παιδείας & Δια Βίου Μάθησης – Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.
- Πрунентύ, Z. (1999). *Πολιτισμική ταυτότητα: Μεταξύ μύθου και ετερότητας*. Στο Χ.Κωνσταντοπούλου, κ.α. (επιμ.), «Εμείς» και οι «Άλλοι». Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Σπανός, Β., & Χαϊδογιάννου, Χρ. (2013). *Σχέση πολιτισμικής ετερότητας και γλωσσικής ικανότητας σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα*. Τα Εκπαιδευτικά, 2013.
- Στατέρας, Χ. (2002). Διαπολιτισμική εκπαίδευση και διαθεματικότητα. Τα Εκπαιδευτικά, 63-64, 154-159.

- Στενού, Κ. (1998). *Εικόνες του άλλου. Η ετερότητα: από το μύθο στην προκατάληψη* (μτφρ. Σ. Μπενβενίστε – Μ. Παπαδήμα). Αθήνα: Εξάντας – Unesco.
- Συμβούλιο της Ευρώπης, Προσχέδιο Σύστασης Rec (2007) της Επιτροπής Υπουργών για τη θρησκευτική διάσταση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.
- Σωτηρέλης, Γ., (1998). *Θρησκεία και Εκπαίδευση. Κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Από τον κατηχητισμό στην πολυφωνία. Γ' έκδοση.* Αθήνα: Σάκκουλα.
- Τανιμανίδου, Κ. (2016). *Διαθρησκειακές πρωτοβουλίες διαλόγου στη μέση Ανατολή Ισλάμ και θρησκευτική ετερότητα. Διπλωματική Εργασία. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεολογική Σχολή: Τμήμα Θεολογίας.*
- Τσαούσης, Δ. (1987). *Η Κοινωνία του Ανθρώπου.* Αθήνα: Gutenberg.
- Τσιμπιρίδου, Φ. (2006). «Πως μπορεί κανείς να είναι Πομάκος στην Ελλάδα σήμερα; Αναστοχασμοί για ηγεμονικές πολιτικές σε περιθωριακούς πληθυσμούς», στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα* (σσ.105- 138). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Τσοντάκη, Μ.(2015).*Όψεις της θρησκευτικής ετερότητας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: Μουσουλμάνοι μαθητές από οικογένειες μεταναστών. Μεταπτυχιακή Εργασία. Θεσσαλονίκη: Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.*
- Χαρίσης, Α. Ν., (2001) *Θρησκεία και Πολιτική στην Ελλάδα: Ιστορικές καταβολές, σύγχρονες διαστάσεις και προβλήματα.* Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Χαρίση, Ε. (2016). *Διερεύνηση των αντιλήψεων των εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, για τη διαχείριση της θρησκευτικής ετερότητας στην πολυπολιτισμική τάξη. Διπλωματική Εργασία. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.*
- Χρυσόχοου, Ξ. (2011). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα: Οι κοινωνιοψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής πολλαπλότητας* (επιμ. Στάμος Παπαστάμου). Αθήνα: Πεδίο.

Ξενόγλωσση

- Anderson, W. M., & Campbell, P. S. (2010). *Multicultural Perspectives in Music Education*, 1.
- Apostolopoulou, A. et.al. (2014), Cultural Heritage and Education. Integrating tour maps in a bilateral project. *European Journal of Geography*, 5(4), 67-77.
- Banks, J.A. (2008). Diversity and Citizenship Education in Global Times. In J. Arthur, I. Davies and C. Hahn (Eds.), *The SAGE Handbook of Education for Citizenship and Democracy* (p.p.57-70). Sage Publications Ltd.
- Batelaan, P., & Gundare, I. (2000). Intercultural Education cooperative learning and the changing society. *Intercultural Education*, Vol. 11 Supplement.

- Bourdieu, P. (1983). *The field of cultural production, or: The economic world reversed Poetics* (pp. 311-356). Elsevier B.V.
- Campbell, P. S. (2018). *Music, education, and diversity: Bridging cultures and communities*. New York: Teachers College Press
- Coelho, E. (1998/2007). *Teaching and learning in multicultural schools*. Bristol, United Kingdom: Channel View Publications Ltd.
- Conseil de l'Europe (1987). *L'interculturalisme: de l'idée a la pratique didactique et de la pratique a la théorie*. Strasbourg.
- Cox, T. (1993). *Cultural Diversity in Organizations: Theory Research and Practice*. San Francisco: Berrett-Koehler.
- De carlo, M. (1998). *L' Interculturel*. CLE INTERNATIONAL.
- Dewey, J. (1916). *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. Available at: <https://s3.amazonaws.com/arena-attachments/190319/2a5836b93124f200790476e08ecc4232.pdf>
- Efland, D. A. (2002). *Art and Cognition: Integrating the Visual Arts in the Curriculum*. New York: Teachers College, Columbia University.
- Eisner, E. (2002). *The Arts and the creation of Mind*. New Heaven and London: Yale University Press.
- European Agenda for Music (2012). Available at: <https://europeanagendaformusic.eu/>
- Fowler, Ch. (1996). *Strong Arts, Strong Schools*. Oxford University Press.
- Gardner, H. (1990). *Art Education and Human Development*. Los Angeles, California: The Getty Education Institute for the Arts.
- Garfias, R. (2004). *Music: The Cultural Context National Museum of Ethnology*. Osaka.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self Identity: Self and Society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Gundara, J. (1986). *Education for a multicultural society*. In J. Gundara, C. Jones, K. Kimberley (Eds), *Racism, diversity and education*, Kent: Hodder and Stoughton Educational, 4-27.
- Gundara, J. (1997). The way forward. In D. Coulby, J. Gundara & C. Jones (Ed), *Intercultural education*. World Yearbook of Education. London: Kogan Page.
- Gutmann, A. (1987). *Democratic education*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Hall, E. (1977). *Beyond Culture*. New York.
- Holm, G., & Mansikka, J.E. (2013). Multicultural education as policy and praxis in Finland: Heading in a problematic direction? *Recherches en éducation* [Online], 16.
- Hohmann, M. (1983). Interkulturelle Erziehung – Versuch einer Bestands – aufnahme. *Ausländerkinder in Schule und Kindergarten*, 4, 4-8.

- Karsten, J., Maznevski, M.L., & Schneider, S. C. (2011). Diversity and it's not so diverse literature: An international perspective. *International Journal of Cross-Cultural Management*, 11, 35-62.
- Lahdesmaki, T. (2009). Representation Strategies of Cultural Diversity in Three European Capitals of Culture. In K. Wilson (Ed.), *Looking at Ourselves: Multiculturalism, Conflict & Belonging*. Inter-Disciplinary Press, Oxford, United Kingdom.
- Lester, E. (2004). Religious Autonomy and World Religions Education. *Religion and Education*, 31(2), 62-82.
- Lestinen, L., Petrucijova, J., & Spinthourakis, J. A. (2004). *Identity in multicultural and multilingual contexts*, London: London Metropolitan University.
- Liddicoat, A. (2007). *The ideology of interculturality in Japanese language* – in – education policy Australian review of Applied Linguistics, 30(2).
- Merriam, A. P. (1960). Ethnomusicology Discussion and Definition of the Field. *Ethnomusicology*, 4(3), 107.
- Moore, J. (2008). The role of Ethnicity in Social Studies Education. *Identity and Conflict in a Global Age Social Studies Research and Practice*, 3(1), 42-54.
- Salvadori, R. (1997). *The difficulties of interculturalism European Journal of Intercultural Studies*, 8(2), 185-191.
- Stokes, M. (1994). Ethnicity, Identity and Music: *The Musical Construction of Place*. Berg. Oxford.
- Titon, J. T. (2008). Knowing the field. In G. F. Barz & T. J. Cooley (Eds.), *Shadows in the field: New perspectives for fieldwork in ethnomusicology* (pp.87-100). New York: Oxford University Press.
- Titon, J. T. (Ed.). (2005). *Worlds of music: An introduction to the music of the world's peoples*. Belmont: Schirmer/Thomson Learning.
- Triandis, H. C. (1989). The Self and Social Behaviour in Differing Cultural Contexts. *Psychological Review*, 96, 269-289. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.96.3.506>
- Trujillo, F. (2002). Towards interculturality through language teaching. *Argumentative discourse Cauce*, 25, 103-119.
- Tsioumis, K., Kyridis, A., & Konstantinidou, Z. (2013). The Morning Prayer in Greek Kindergartens a Field of Exercising Multiculturalism. *Journal of Educational and Social Research*, 3, 65–74.
- UNESCO (2004). *Promoting Tolerance*. Available in <http://www.unesco.org/new/en/social-and-humansciences/themes/fight-against-discrimination/promoting-tolerance/>

Σύντομα βιογραφικά σημειώματα

Η **Μερόπη Στυλιανή Μοσχονά** είναι απόφοιτη του Τμήματος Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Η **Μαρία Αργυρίου** υπηρετεί ως Εργαστηριακό Διδακτικό Προσωπικό στο Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού, του Πανεπιστημίου Αιγαίου με αντικείμενο: «Μουσική Παιδαγωγική: Εφαρμοσμένη Διδακτική στο Νηπιαγωγείο». Κατέχει τίτλο μεταδιδακτορικού διπλώματος με επιβλέπουσα την καθηγήτρια Έλενα Θεοδωροπούλου, από το ίδιο ανώτατο ίδρυμα, και τίτλο διδακτορικού διπλώματος από το Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου με επιβλέπουσα την Λένια Σέργη, καθώς και δύο μεταπτυχιακά διπλώματα: «Σπουδές στην Εκπαίδευση» με κατεύθυνση τη Διοίκηση Σχολικών Μονάδων (Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο) και «Μοντέλα Σχεδιασμού και Ανάπτυξης Εκπαιδευτικών Μονάδων» (Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού, Πανεπιστήμιο Αιγαίου) με κατεύθυνση την Εκπαιδευτική Ηγεσία και την Αξιολόγηση των σχολικών μονάδων. Αναπτύσσει από το 2004 μεγάλη δραστηριότητα στους τομείς της Δια Βίου Μάθησης και της Εκπαίδευσης Εκπαιδευτικών συμμετέχοντας σε ευρωπαϊκά, εθνικά και αυτοχρηματοδοτούμενα προγράμματα. Στη συγγραφική της ιδιότητα περιλαμβάνονται τα σχολικά εγχειρίδια Μουσικής της Α' και Β' Τάξης για το Δημοτικό Σχολείο (2010), επιστημονικές επιμέλειες βιβλίων, μουσικοπαιδαγωγικές εκδόσεις και επιμέλειες σειρών για την εκπαίδευση γενικότερα. Έχει την επιστημονική ευθύνη και επιμέλεια της μουσικοπαιδαγωγικής περιοδικής έκδοσης «Μουσική σε Πρώτη Βαθμίδα» του Τμήματος Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού του Πανεπιστημίου Αιγαίου και είναι συν-επιμελήτρια του Open Access ακαδημαϊκού περιοδικού *Hellenic Journal of Music, Education and Culture* της Ένωσης Εκπαιδευτικών Μουσικής Αγωγής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (www.primarymusic.gr). Η πρόσφατη καλλιτεχνική της δραστηριότητα περιλαμβάνει την ίδρυση και τη διεύθυνση του φωνητικού συνόλου CORPUS MUSICAE του Τ.Ε.Π.Α.Ε.Σ, της Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου στη Ρόδο.

Developing Musical Education Rhetoric and Religious Otherness

MEROPI STYLIANI MOSCHONA

Department of Pre-School Education & Educational Design
School of Humanities
University of The Aegean
meropaki1998@gmail.com

MARIA ARGYRIOU

Department of Pre-School Education & Educational Design
School of Humanities
University of The Aegean
m.argyriou@aegean.gr

ABSTRACT

The art of music through intercultural education has acquired a powerful foothold to re-issue discussions of musical diversity in order to manage otherness under or with different terms. The multiculturalism of contemporary societies challenges Orthodoxy to identify, through its otherness, elements of a common identity with other collectives that insist on their otherness in order to coexist peacefully and fairly in the same vital space. The debt of the quest for music, in general, but also many other parameters of musical education, in particular, can contribute to the creative and practical response to the new conditions of globalisation. Music can provide the possibility of an alternative form of communication with the "other" and is able to contribute to the acceptance of the different through artistic creation. Therefore, each artistic derivative is considered not simply 'functional' but also unique in the way it signals, which in turn signals multiple cultural 'resonances' and 'reflections'.

Keywords: Intercultural Music Education, Multicultural society, otherness, cultural content, cultural ethnology, religious otherness